

УДК 811.161.2'373.7'373.421
DOI 10.35433/philology.1(89).2019.101-105

Л. М. Печенікова,

викладач

(ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана")

lara_pechenikova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6280-3250

СИНОНІМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ, ЩО ВЕРБАЛІЗУЮТЬ КОНЦЕПТ ЗДОРОВ'Я

Стаття присвячена дослідженню синонімічних зв'язків українських фразеологізмів, що вербалізують концепт ЗДОРОВ'Я. Актуальність наукової розвідки зумовлена зростанням інтересу до вивчення лінгвокультурних концептів крізь призму національно-мовної специфіки.

Дослідження фразеологічних одиниць (ФО) на позначення здоров'я людини дозволяє простежити розвиток народних уявлень про анатомію і фізіологію людини, народне трактування хвороб, методи лікування хвороб, класифікацію методів лікування тощо. Саме такі фразеологізми представлені значною кількістю в українських фразеологічних словниках.

У поданій статті феномен "здоров'я" ми розуміємо як комплексне поняття, що характеризує функціональний стан людини. Воно є багатовимірним і характеризує не тільки фізичний стан людини, а й психічний, духовний та соціальний.

Проблема існування в мові фразеологізмів близьких за значенням і різних за лексико-граматичним оформленням викликають у дослідників низку дискусійних питань, зокрема і розрізнення варіантів та синонімів в українській фразеології.

З функціонального погляду синонімію варто розглядати як здатність мовних одиниць завдяки подібності їх лексичних значень взаємозамінюватися у певних контекстах, однак при цьому не змінювати свою семантику.

У мові фразеологічні синоніми ідентифікуються в ряди, які об'єднуються за їх подібністю або відмінністю з домінантою – семантично простими, стилістично немаркованими, синтагматично мени закріплені синонімами. Фраземні синоніми порівняно рідко виступають в одній функції, а переважно – переплітаються і належать до семантико-стилістично-емоційних.

У статті розглянуто відмінність фразеологізмів-синонімів та фразеологізмів-варіантів, що вербалізують концепт ЗДОРОВ'Я в українській фразеології. Шляхом аналізу значень таких синонімів зроблена спроба їх класифікації.

Ключові слова: фразеологізм, концепт, здоров'я, вербалізація, фразеологізми, синоніми, фразеологічні варіанти.

Вступ. Концепт у мові реалізується через слово, він може мати кілька лексичних одиниць і співвідноситься зі структурним вираженням усіх синонімічних (лексичних, фразеологічних і афористичних) засобів, які виражають його у мові [1: 6].

Характерність концептуалізації можуть визначатися словотворчими зв'язками слова: число членів словотворного гнізда, продуктивність ономазіологічних структур, типи словотворчих значень, розмаїття словотворчих моделей, а з іншого погляду – ці фактори об'єктивують цінність того чи того явища, своєрідність культурних установок, оскільки мовні явища синонімії та антонімії відображають надбання концептуалізації культурного світобачення. Саме семантика синонімів віддзеркалює тотожність денотативного компонента значення й можливість варіювання сигніфікативного і прагматичного компонентів [2: 10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему фразеологічної синонімії розглядають Н. Д. Бабич, Л. Г. Боярова, В. П. Жуков, М. П. Коломієць, Л. А. Лисиченко, А. М. Матвієнко, Л. М. Полюга, Є. С. Регушевський, П. О. Редін, Л. Г. Скрипник, В. М. Телія та інші науковці. Ужченко В. Д. підкреслює, що наукове розмаїття визначень фразеологічної синонімії не випадкове, оскільки дослідники вдаються до аналізу широкого кола питань: ступеня семантичної близькості ФО, їх граматичної будови, компонентного складу, семантико-синтаксичної сполучуваності тощо [3].

Більшість фразеологів визначають такі головні ознаки фразем-синонімів, як спільність їх значення, однакове категоріальне значення та лексико-семантична валентність.

Мета презентованої розвідки є аналіз семантичних зав'язків фразеологізмів, що вербалізують концепт ЗДОРОВ'Я.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням наукового інтересу до вивчення парадигми лінгвокультурних концептів в українській і світовій лінгвістиці крізь призму національно-мовної специфіки.

Виклад основного матеріалу. У поданій статті поняття "здоров'я" ми використовуємо на позначення

"правильної, нормальної діяльності організму, його повне фізичне та психічне благополуччя". Тобто, "здоров'я" – це комплексне поняття, яке характеризує функціональний стан людини [4: 98]. Поняття "здоров'я" є багатовимірним. Воно охоплює не тільки фізичний стан людини, а й психічний, духовний та соціальний.

З функціонального погляду синонімію варто розглядати як здатність мовних одиниць завдяки подібності їх лексичних значень взаємозамінюватися у певних контекстах, однак при цьому не змінювати своє змістовне значення. Критерій синонімічності мовних одиниць залежить від кількості спільних позицій, у яких можуть компенсуватися семи їх значень, що не збігаються. Відтак, уточнення і заміщення виступають головними семантичними функціями синонімів, де заміщення – це взаємозаміна семантично адекватних одиниць, а уточнення – розкриття характерних ознак позначуваних предметів в межах одного речення при близькому розміщенні уточнюючих одне одного частково еквівалентних слів. Таким чином, синонімія – один з мовних засобів, що відтворює результати процесу концептуалізації.

Фразеологічну синонімію В. М. Телія визначає як можливість взаємозаміни фразеологізмів з різним лексичним складом компонентів та з однаковим категоріальним граматичним значенням без порушення структури конструкції [5]. На думку Лариси Григорівни Скрипник, синонімічними є фразеологізми з різною внутрішньою формою і лексичним складом на позначення одного й того самого поняття, а також, видозмінюючи його різноманітні сторони, зберігає тотожну семантичну сполучуваність зі структурними словами та однотипне категоріальне значення [6].

В. П. Жуков стверджує, що фразеологічні синоніми мають близьке значення, переважно належать до однієї частини мови, їм притаманна типова лексико-фразеологічна сполучуваність, однак вони відрізняються відтінками та стилістичним забарвленням значень [7]. Дослідник Ю. С. Степанов окреслює синонімічними ті фразеологічні одиниці, які максимально близькі за значенням, у їх основі наявні різні образи і відсутня можливість заміни їх компонентів [8].

Фраземний синонімічний ряд у середньому нараховує від двох до шести членів, а інколи до кількох десятків або сотень. Так, В. Т. Шклярів звертає увагу на появу великої кількості фразем-синонімів та зауважує, що "людське мислення залежно від конкретної ситуації виділяє то один, то інший бік конкретного явища, дії, що веде до різного вираження тієї самої думки. І якщо в новій сполучі є якийсь додатковий семантичний чи стилістичний відтінок, вона починає побутувати поряд з уже існуючою і стає її синонімом" [9: 112]. Наприклад, на позначення "низький інтелектуальний рівень" вживаються фразеологізми *без сьомої клепки у тім'ї (не вистачає клепки), не всі дома, у голові й на зяб не орано, з дуринкою, голова не в порядку (без голови), голова з вухами, розгубити обручі від макітри, спадати (спастися) з розуму, рішитися (позбутися) розуму (ума), дурний піп хрестив, без царя в голові, святий дурень* або "бути немічним, близьким до смерті" – *прясти на тонке, багато не протяне, недовго ряст топтати, дихати на ладан* тощо. Фразеологічні синоніми, як і синонімічні слова стилістично диференційовані: *заснути вічним сном, віддати Богу душу, відійти у вічність і врізати дуба* тощо.

Фразеологічні синоніми можна поділити на такі групи:

Рівнозначні (дублети) синоніми – це фразеологізми, які характеризуються однаковим значенням та функціонально-стилістичною приналежністю, наприклад: *серце співає, душа співає* "радість", *серце болить, душа болить* "душевний біль", *муляти на серці, муляти на душі* "переживання", *велика цяця, велике цабе, великий птах* "поважна, впливова людина" тощо.

Семантичні (ідеографічні) синоніми – це фразеологізми, які відрізняються семантичними відтінками, однак мають тотожний експресивно-емоційний відтінок, наприклад: *у сажень зросту, до сволюка головою сягає, плечима стелю підпирає* вживається у значенні "високий", але у поданому ряді кожний наступний фразеологізм окреслює більший вияв ознаки.

Стилістичні синоніми – це фразеологізми, які відрізняються сферою вживання незважаючи на спільність фраземного значення, наприклад: *порожньою торбою по голові вдарений і убогий духом, лоб на три п'яді і розумом високий* тощо.

Експресивно-емоційні синоніми – це фразеологізми, які відрізняються експресивно-емоційною градацією, наприклад: *навіки закрити очі, заснути вічним сном – п'яти задерти, віддати ласта* та ін.

Фраземні синоніми порівняно рідко виступають в одній функції, а переважно переплітаються і належать до семантико-стилістично-емоційних.

У мовній палітрі фразеологічні синоніми ідентифікуються в ряди, які об'єднуються за їх подібністю або відмінністю з домінантою – семантично простими, стилістично немаркованими, синтагматично менш закріпленими синонімами. Фраземи-синоніми не виступають в ролі домінанти ряду, оскільки не бувають нейтральними та без конотацій. А в ролі домінанти виступає певна сема, у якої гранично проста структура і не вирізняється певними конотаціями, яка може виражатися в одних випадках – лексемою, в інших – сукупністю лексем, оскільки синонімічні зв'язки між лексемою і фразеологізмом у більшості випадків існувати не можуть.

Проблема існування у мові фразеологізмів близьких за значенням і різних за лексико-граматичним оформленням викликають у дослідників низку дискусійних питань, зокрема і розрізнення варіантів та

синонімів в українській фразеології. Саме визначення варіанту фразеологізму ґрунтується на його тотожності цілісного значення або образу. На думку М. М. Шанського, "варіанти фразеологічного звороту – це його лексико-граматичні різновиди, тотожні йому за значенням і ступенем семантичної неподільності" [10: 27].

Дослідниця Л. Г. Скрипник у своїй монографії "Фразеологія української мови" стверджує, що фразеологічні варіанти є традиційними видозмінами фразеологічних одиниць у мові, які характеризуються спільним значенням, а для образних – внутрішнім образом, однак відрізняються певними компонентами лексичного складу та граматичної структури [6].

Мовознавці М. М. Копиленко та З. Д. Попова наголошують, що схожість фразеологічних одиниць виявляється у граматичних варіаціях, а у випадку заміни лексичного складу фразеологізмів, відбувається утворення нової одиниці [11]. Інший погляд має О. М. Бабкін, який взагалі не розглядає фразеологічних варіантів і встановлює, що заміна компонентів дає синонімічний фразеологізм. Варто погодитися з думкою В. І. Зиміна, що варіантність фразеологізмів – це певні зміни в межах тотожності, яка зумовлена наявністю змістового інваріанта та стійкої структури (при формально-структурних змінах), а також наявністю змістового інваріанта та стійкого значення (при формально-структурних змінах) [12].

На нашу думку, варіантність ФО – це різноманітні модифікації фразеологізмів при їх ідентичності, а варіювання фразеологізмів ми розглядаємо як збереження загального значення та граматичних функцій одиниць, однак зміну їх оболонки та лексичної системи, наприклад: *камінь з душі (з серця) скотився (спав)* "хтось зазнає почуття душевного полегшення, порятунку від чого-небудь гнітючого, неприємного"; *серце скніє (сохне, стискається, тремтить, упало), кидає (вкинуло) в жар* "сильно хвилюватися від неприємних переживань, страху"; *душа (серце) нис, душа (серце) розривається (на шматки, куски)* "кого-небудь охоплює відчуття жалю, тривоги, туги за кимось, чимось". Таким чином, чіткої межі між фразеологічними синонімами та фразеологічними варіантами на сучасному етапі дослідження фразеології немає.

Відтак, оскільки структура концепту – це сукупність узагальнених ознак, важливих для ідентифікації предмета як фрагмента концептуальної картини світу, то вербалізований концепт виступає як комплекс ознак і має складну різнорівневу репрезентацію в мовній парадигмі [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, фразеологізми-синоніми ми визначаємо як одноструктурні й різноструктурні одиниці, що належать до одного семантико-граматичного класу та об'єднані тотожним або спільним значенням, однаковою або близькою лексико-семантичною валентністю, але в їх основі наявні різні змістові образи, які впливають на відмінність у відтінках значення, стилістичному забарвленні, компонентному складі, внутрішній формі.

У перспективі нашого дослідження – всебічний науковий аналіз фразеосемантичного поля феномену "Здоров'я", що охоплює фізичний, психічний, душевний і соціальний стан людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Панченко Н. Н. Средства объективации концепта "обман" (на материале английского и русского языков) : автореф. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Н. Н. Панченко. – Волгоград, 1999. – 23 с.
2. Вилломан В. Г. Английская синонимика : Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов / В. Г. Вилломан. – М. : Выс. шк., 1989. – 128 с.
3. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
4. Короткий тлумачний словник української мови / [За ред. Д. Г. Гринчишина]. – К. : Радянська школа, 1988. – 98 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвистический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Яз. 174 рус. культуры, 1996. – 284 с.
6. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : [монографія] / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 270 с.
7. Жуков В. П. Формоизменение фразеологизмов русского языка / В. П. Жуков // Русистика. – Берлин, 1991, № 2. – С. 36–40.
8. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры : 3-е изд. / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – С. 42–67.
9. Шкляров В. Т. О фразеологических синонимах в русском языке / В. Т. Шкляров // Труды каф. русского языка. – Иркутск, 1962. – Т. II. – 240 с.
10. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.
11. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии (проблемы, методы, опыты) / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 144 с.
12. Бабкин А. М. Русская фразеология, её развитие и источники / А. М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 264 с.
13. Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Panchenko N. N. Sredstva ob'ektivatsii kontsepta "obman" (na materiale angliiskogo i russkogo yazykov) [Objectification Aids of the Concept "Deception"]: avtoref. na soiskaniie uch. stepeni kand. filol. nauk : spets. 10.02.20 "Srvnitel'no-istoricheskoe, tipolohicheskoe i sopostavitel'noie yazykoznaniie" / N. N. Panchenko. – Volgograd, 1999. – 23 s.
2. Viliuman V. G. Angliyskaia sinonimika: Vvedenie v teoriu sinonimii i metodiku izucheniia sinonimov [English Synonymy: Introduction to the Theory of Synonymy and Methods of Styding Synonyms] / V. G. Viliuman. – M. : Vyis. shk., 1989. – 128 s.
3. Uzhchenko V. D. Frazeolohiia suchasnoi ukrains'koi movy [The Phraseology of Modern Ukrainian Language] : [posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakul'tetiv vyschykh navchal'nykh zakladiv] / V. D. Uzhchenko, D. V. Uzhchenko. – Luhans'k : Al'ma-mater, 2005. – 400 s.
4. Korotkii tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Short Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] / [Za red. D.G. Grinchishina]. – K. : Radianska shkola, 1988. – 98 s.
5. Teliia V. N. Russkaia frazeologiiia. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvisticheskii aspekty [Russian Phraseology. Semantic, pragmatic and linguistic aspects] / V. N. Teliia. – M. : Yaz. 174 rus. kulturyi, 1996. – 284 s.
6. Skripnik L. G. Frazeologiiia ukrains'koi movi [Phraseology of the Ukrainian Language] : [monografiia] / L. G. Skripnik. – K. : Naukova dumka, 1973. – 270 s
7. Zhukov V. P. Formoizmenenie frazeologizmov russkogo yazyka [Forming Change of Russian Phraseology] / V. P. Zhukov // Rusistika [Russian Studies]. – Berlin, 1991, № 2. – S. 36–40.
8. Stepanov Yu. S. Konstanty [Constants] : [slovar' russkoi kul'tury] : 3-e izd / Yu. S. Stepanov. – M. : Akademicheskii proekt, 2004, s. 42-67.
9. Shklyarov V. T. O frazeologicheskikh sinonimakh v russkom yazyke [About Phraseological Synonyms in Russian] / V. T. Shklyarov // Trudy kaf. russkogo yazyka [Proceedings of the Russian Language Department]. – Irkutsk, 1962. – T. II.
10. Shanskii N. M. Frazeologiiia sovremennogo russkogo yazyka [Phraseology of the Modern Russian Language] / N. M. Shanskii. – M. : Vyssh. shk., 1985. – 160 s.
11. Kopylenko M. M. Ocherki po obschei frazeologii (problemy, metody, opyty) [Essays on the General Phraseology (Problems, Methods and Experiments)] / M. M. Kopylenko, Z. D. Popova. – Izd-vo Voronezhskogo un-ta, 1978. – 144 s.
12. Babkin A. M. Russkaia frazeologiiia, yeie razvitie i istochniki [Russian Phraseology, Its Development and Sources] / A. M. Babkin. – L. : Nauka, 1970. – 264 s.
13. Antologiiia kontseptov [Ontology of the Concepts] / [pod red. V. I. Karasika, I. A. Sternina]. – M. : Gnozis, 2007. – 512 s.

Печеникова Л. Н. Синонимические связи украинских фразеологизмов, которые вербализируют концепт ЗДОРОВЬЕ.

В статье рассмотрены исследования синонимических связей Украинских фразеологизмов, вербализируя концепт здоровья.

Актуальность данного исследования, обусловлена ростом интереса к изучению лингвокультурных концептов сквозь призму национально-языковой специфики.

Исследование фразеологических единиц (ФЛ) для обозначения здоровья человека позволяет проследить развитие народных представлений об анатомии и физиологии человека, народная трактовка болезней, методы лечения болезней, классификацию методов лечения и т.д. Именно такие фразеологизмы представлены широким спектром в украинских фразеологических словарях.

В статье – феномен "здоровье" мы понимаем как комплексное понятие, характеризующее функциональное состояние человека. Широкое понимание феномена, характеризует не только физическое состояние человека, но и психическое, духовное и социальное. Проблема существования в языке фразеологизмов, близких по значению и разных по лексико-грамматическому пониманию, вызывает у исследователей ряд дискуссионных вопросов, в том числе и различных вариантов и синонимов в украинской фразеологии.

С функциональной точки зрения, синонимии следует рассматривать как способность языковых единиц за счет сходства их лексических значений, которые взаимозаменяются в определенных контекстах, однако при этом не меняют свою семантику.

В языке фразеологические синонимы идентифицируются в ряды, которые объединяются по их сходству или отличию с доминантой – семантически простыми, стилистически немаркированными, синтагматической менее закрепленными синонимами. Фразеологические синонимы редко основываются на одной функции, в основном – переплетаются и относятся к семантико-стилистическим эмоциональным.

В статье проанализированы отличие фразеологизмов-синонимов и фразеологизмов-вариантов, которые вербализируют концепт здоровья в украинской фразеологии. Путем анализа значений таких синонимов предпринята попытка их классификации.

Ключевые слова: фразеологизм, концепт, здоровье, вербализация, фразеологизмы, синонимы, фразеологические варианты.

Pechenikova L. M. The Synonymic Connections of Ukrainian Phraseological Units Which Are Verballizing the Concept of HEALTH.

The article is devoted to the research of synonymous connections of Ukrainian phraseological units, which are verbalizing the concept of HEALTH. The urgency of scientific research is determined by the growing interest in the study of linguistic and cultural concepts through the prism of national-language specificity.

The study of phraseological units (FU) on human health allows us to trace the development of folk ideas about human anatomy and physiology, folk interpretation of diseases, methods of treatment of diseases, classification of treatment methods. Such phraseological units are represented by a significant number in Ukrainian phraseological dictionaries.

The presented "health" we understand as a complex concept that characterizes the functional state of a person. It is multidimensional and characterizes not only the physical condition of a person, but also mental, spiritual and social.

The problem of existence in the language of phraseological units close in meaning and different in lexical and grammatical design cause the researchers a number of controversial issues, in particular, and the distinction between variants and synonyms in Ukrainian phraseology.

From a functional point of view, synonymy is worth to be seen as the ability of linguistic units due to the similarity of their lexical meanings to be interchanged in certain contexts, but not to change their meaningful meaning.

In the language, phraseological synonyms are identified in rows that are single by their similarity or difference with the dominant – semantically simple, stylistically unmarked, syntagmatically less fixed synonyms. Frozen synonyms are relatively rare in one function, mostly – are intertwined and relate to the semantic-stylistic-emotional.

The article considers the difference between phraseological units-synonyms and phraseological units-variants verbalizing the concept of "health" in Ukrainian phraseology. By analyzing the values of these synonyms, an attempt is made to classify them.

Key words: phraseology, concept, health, verbalization, phraseological units, synonyms, phraseological variants.